

Van aaszak tot zwabber

Het woordenboek van de kaartspeler

M.A. van den Broek en A.W.M. Kerstens

Eburon
Delft 2018

ISBN 978-94-6301-216-4

Uitgeverij Eburon

info@eburon.nl / www.eburon.nl

Beeld omslag: Theo van Doesburg, De kaartspelers, olieverf op doek
(1916-1917)

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

Grafisch ontwerp: Antje ontwerpt, Heeswijk-Dinther

© 2018. M.A. van den Broek / A.W.M. Kerstens. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Verantwoording

Kaartspelen is een volksvermaak dat al sinds de veertiende eeuw in de Lage Landen populair is en evenals diverse andere gezelschapsspelen een eigen jargon kent. Zo zullen uitdrukkingen als *het valt als een koe die poept of helder op de meid geeft mooie jongen* de niet-ingewijde vreemd in de oren klinken, de ervaren kaartspeler weet daarentegen meestal wel wat met deze plastische beeldspraak wordt bedoeld. Een groot aantal termen, gezegden en spreekwoorden die hun oorsprong in het kaartspel vinden, hebben bovendien de Nederlandse woordenschat verrijkt. “In ons land was al in de 16^e eeuw het kaartspel zoo met het volksleven zaamgegroeid, dat men het ieder oogenblik in de mond had en er honderde spreekwijzen en tal van bijnamen aan ontleende”, schreef de volkskundige Jan ter Gouw bijna honderdvijftig jaar geleden¹.

Het kaartspel werd vaak met grote hartstocht gespeeld en kon, als er om geld werd gespeeld en ook nog stevig werd gedronken, menig kaarter in het verderf storten. Het is dus niet verwonderlijk dat de kerk zich van meet af aan fel tegen dit volksvermaak keerde en het als een duivelse uitvinding brandmerkte. *Des duivels prentenboek* werd het kaartspel dan ook in orthodox-protestantse kringen genoemd, *duivelswerk*, dat met *duivelskaarten*, met *prenten van de satan* of met *het boekje van de duivel* wordt gespeeld.

Behalve talrijke uit het kaartspel afkomstige uitdrukkingen als *zijn kaarten tegen de borst houden*, *iemand een slag voor zijn*, *zijn laatste troef uitspelen* of *iemand voor joker zetten* kent het

1 J. ter Gouw, *De Volksvermaken*. Haarlem 1871, p. 403

Nederlands legio spreekwoorden en zegswijzen die tot het specifieke idioom van de kaartspeler behoren en veelal niet in de gebruikelijke woordenboeken te vinden zijn².

Het streven van de auteurs is erop gericht een zo compleet mogelijke inventarisatie van het in Nederland en Vlaanderen bekende kaartjargon te realiseren. Bovendien worden termen en uitdrukkingen uit het Afrikaans, de in Zuid-Afrika en Namibië gesproken zustertaal van het Nederlands, opgenomen. De bedoeling is hiermee een bijdrage te leveren aan de beschrijving van het taalgebruik van de kaartspeler en bovendien een indruk te geven van het kaartspel als onderdeel van de volkscultuur in de desbetreffende taalgebieden. Om die reden worden de terminologie van het bridgespel en die van het poker niet opgenomen, aangezien het hier in overgrote meerderheid Engelstalige termen en uitdrukkingen betreft. Bovendien bestaan er uitvoerige woordenlijsten van deze kaartspellen, die zowel in gedrukte vorm als online voor iedereen toegankelijk zijn.

Dialectwoorden c.q. uitdrukkingen worden zoveel mogelijk weergegeven in het Standaardnederlands. Dat geldt ook voor Afrikaanse termen, met name indien het de onbepaalde wijs van een werkwoord betreft. Het ontbreken van de Nederlandse uitgang -en kan hier namelijk verwarring wekken. *Afhaal* wordt dus *afhalen*, *passeeer* wordt *passeren*, enzovoort. Een uitzondering vormt het Bargoens, dat in zo'n geval tussen haakjes wordt vermeld. De Afrikaanse woorden worden eveneens op dezelfde manier als zodanig gekenmerkt. Indien het niet mogelijk is een dialectwoord te vernederlandsen, dan wordt de dialectvorm gebruikt en voorzien van een vertaling in de standaardtaal. Vlaamse woorden die de Nederlandse gebruiker

2 Vgl. M.A. van den Broek, Waar gekaart wordt, zit de duivel onder de tafel. Het vocabulaire van de kaartspeler (in: NEERLANDIA 2016/1, pp. 34-37)

problemen kunnen opleveren, worden op dezelfde manier behandeld. Heeft een woord of uitdrukking meerdere betekenissen, dan worden deze door een puntkomma van elkaar gescheiden. Voorop staat de betekenis in het kaartspel, daarna volgt een eventuele figuurlijke betekenis. Geldt een betekenis alleen voor een bepaald kaartspel, dan wordt dit tussen haakjes vermeld, b.v. **onderdoortje** – (klaverjassen) mars die bovendien 100 roem oplevert.

Worden achter een lemma meerdere woorden of uitdrukkingen vermeld, dan zijn deze alfabetisch, naar de beginletter, gerangschikt. Bij meerdere lemmata met dezelfde betekenis wordt naar het meest voorkomende trefwoord verwezen, bijvoorbeeld **afkopen** > aftroeven. De bronnen waaruit werd geput worden in het literatuuroverzicht genoemd. Daarnaast werd gebruikgemaakt van het materiaal dat door diverse heemkundeverenigingen, kaartclubs en individuele kaartspelers werd aangedragen.

Onze bijzondere dank gaat uit naar dr. Willem Botha, hoofdredakteur en uitvoerend directeur van het Woordeboek van die Afrikaanse Taal, die zo vriendelijk was ons toegang te verlenen tot de online-versie van dit helaas nog niet geheel voltooide standaardwerk, naar mevrouw Corine de Maijer, bibliothecaris van het Zuid-Afrikahuis in Amsterdam, die ons een aantal uitdrukkingen toestuurde, naar prof. dr. Nicoline van der Sijs voor haar kritische beschouwing van het manuscript, naar de medewerkers van de Gentse Universiteitsbibliotheek, die bij onze speurtocht naar Vlaams bronnenmateriaal alle mogelijke medewerking verleenden, en naar de redactie van het tijdschrift “Onze Taal”, die zo vriendelijk was onze oproep in “Taalpost”, de nieuwsbrief voor taalliefhebbers, en op haar Facebook-pagina te plaatsen.

M. A. VAN DEN BROEK

A.W.M. KERSTENS

Lijst van afkortingen en redactionele tekens

Afr.	Afrikaans
Barg.	Bargoens
b.v.	bijvoorbeeld
Fr.	Frans
Hebr.	Hebreeuws
i.h.b.	in het bijzonder
i.p.v.	in plaats van
Jidd.	Jiddisch
Lat.	Latijn
lett.	letterlijk
Sp.	Spaans
vgl.	vergelijk
Vl.	Vlaams
>	gelijk aan
<	ontleend aan

A

aan: *aan hebben/zijn* – aan de beurt zijn; *hem er aan hebben* – (toepen) verloren hebben

aanbod – (bonken, kingen) voorstel aan een speler die de troef mag bepalen

aanbouwen – de afgelegde kaartcombinatie aanvullen

aanbrengen – de kleur bepalen die wordt gespeeld

aandrijven: *dat drijft aan, zei de bultenaar, en hij kreeg een steen op zijn bochel* – gezegd als iemand een mooie slag ophaalt

aangeven > seinen; (bieden) het aantal wijs aan het begin van het spel noemen

aanhouden – aan slag blijven door met dezelfde kleur terug te komen; *een kaart aanhouden* – een kaart aftroeven

aankaarten – de voorhand hebben, als eerste spelen; aan de orde stellen, aanhangig maken; *het is hem aangekaart* – hij is van te voren ingelicht; het komt hem goed uit; het bevalt hem wel; *het nieuwe jaar aankaarten* – op oudejaarsavond kaartend het nieuwe jaar inluiden; *iemand aankaarten* – iemand een gunstige kaart toespelen

aanleggen > aanpappen

aannemen – aangeven dat men speelt; *licht aannemen* – aannemen met minder goede kaarten

aanpappen – kaarten bijleggen aan op tafel liggende reeksen

aanpapper – kaart die de afgelegde kaartcombinatie aanvult

aanpikken > aanbouwen

aanpikker > aanpapper

aanschuiven > aanbouwen
aanschuiver > aanpapper; *halve aanschuiver*: zie *papper*
aanseinen > seinen
aansluiten > aanbouwen
aansluiter > aanpapper
aanspelen – uitkomen; *aanspelen* – (kruisjassen) zijn maat in de kaart spelen
aantekenen – de punten noteren nadat een gedeelte van het spel is beëindigd
aantrekken: *een kaart aantrekken* – een hogere kaart opgooien dan de voorgaande; *het aantrekken van de kaarten* – het uitkomen; *troef aantrekken* – troef spelen
aanvragen – kaarten in ruil voor andere vragen
aanvullen – kopen
aap: *de aap van het spel* – degene die vals heeft gespeeld en nu het kind van de rekening is
aardappel: *doop/sop hier je aardappel maar eens in* – (rikken) uitdaging aan de tegenpartij om haar uiterste best te doen
aarzak > haarzak
aas – de één in het kaartspel; held; uitblinker; angsthaas; *aas draai* – (pesten) de volgorde waarin de spelers aan de beurt komen, keert om; *als je een aas kunt kopen, dan moet je dat doen* – een geboden kans moet je grijpen; *blind om de aas gaan* – een kaart omgekeerd op tafel leggen, na de slag moet de blinde kaart alsnog getoond worden; *daar speelt de duivel mee, zei Saam, vier azen en niet één troef*; *de aas van het spel* – haantje-de-voorste; *de blinde aas telt voor twee, daarom vraag ik ‘m mee* – (rikken) gezegd als men een blinde aas mee moet vragen; *een paar azen in de mouw hebben* – een appeltje voor de dorst hebben; een paar verrassingen achter de

hand houden; *met azen kun je niet mazen* – met azen kun je geen misère spelen; *op een aas houwen* – zich misrekenen, bot vangen; *veel azen in zijn kaarten hebben* – er warmpjes bij zitten; *zijn aas opdoen* – zijn hart ophalen; *zijn aas ophalen* – geleden schade weer goedmaken; zich amuseren; *zijn aas terughalen* – zich wreken; zie ook *zes*

aashulp – een aas die een speler goed van pas komt

aaszak – vals spel; *aaszak doen/uit de aaszak spelen* – vals spelen

aaszakkerij > aaszak

aaszot – boer

abondance – (rikken) alle 13 slagen bieden; *abondance gaan/spelen* – (whist; wiezen) alleen voor negen slagen gaan; *abondance kapot* – alle slagen halen, de speler mag zelf de troefkleur kiezen; *abondance op tafel* – met open kaarten spelen

abt: *als de abt met de kaart speelt, dan troeven ook de monniken / als de abt met de kaart speelt, wat zullen de monniken doen?* – slecht voorbeeld doet slecht volgen; zie ook *baas*³

acaba – (canasta) gezegd als men het spel wil beëindigen

acht: *acht wacht* – (pesten) de volgende speler moet een beurt overslaan

achter: (*van*) *achter(en) zitten* – aan de achterhand zitten; *een kaart zit nog achter* – een kaart is nog niet gespeeld

achteraf: *achteraf kakelen de kippen* – gezegd als er wordt nagekaart

achterhand – laatste speelbeurt; de kaarten van de speler die aan de achterhand zit; de speler die aan de achterhand zit; *aan/op de achterhand zitten, de achterhand hebben* – het laatst aan de beurt komen

achterhouden: *een kaart achterhouden* – een kaart vasthouden in de hoop er later in het spel nog een slag mee te winnen

achterman – speler die aan de achterhand zit

achternakaarten > nakaarten

achterrommetje – (klaverjassen) combinatie van kaarten die de maat uitspeelt om aan te geven dat hij in een bepaalde kleur goede kaarten heeft

achterop: *achterop zitten* – op de achterhand zitten

achterrij – klaveren aas + heer + boer

achtervolgen – het spel volgen om te weten welke kaarten weg zijn en welke er nog in het spel zitten

achtkaart – acht opeenvolgende kaarten van dezelfde kleur; (pandoeren) 250 roem

achtste > achtkaart

achttiender > achtkaart

actief: zie *kleur*

af: *af zijn* – (patience) kapot zijn

afbanken – met eenentwintigen afwinnen

afbieden – een hoger bod doen dan een andere speler

afbokken – (bokken) > afwinnen

afbranden – aftroeven van hoge kaarten

afbukken > duiken

afdansen – (wiezen) alleen spelen en tien slagen halen

afdingen > afbieden

afdrogen: *de tegenpartij afdrogen* – herhaaldelijk van de tegenpartij winnen

afduiken > duiken

af en op – een deel van de kaarten wordt van de stapel genomen en de rest bovenop het afgenomen deel gelegd

afgang: *als je op de afgang zit, kijk je niet op een keutel* – als

je aan het verliezen bent, blijf je maar betalen (afgang = stoelgang)

afgestoken – kwijtgespeeld

afgeven – voor het laatst geven

afgooien – kleur bekennen; bij niet bekennen een niet-troefkaart
bijspelen

afhalen: zie *troef*; (Afr.) couperen

afheffen > couperen

afhogen – overtroeven bij het bieden

afjagen: zie *troef*

afkaarten – een laatste rondje kaarten; afstemmen, regelen

afkampen > couperen

afkappen > couperen

afkeuren: *roem afkeuren* – roem door hogere roem overtreffen

afkleuren – een andere kleur opgooien

afkomen > uitkomen

afkopen > aftroeven

afkuisen: *je mag je schop afkuisen* – gezegd tegen de verliezer
wanneer een speler met goede kaarten duidelijk gaat winnen

aflangen > couperen; *de kaart aflangen* – de bovenste kaarten van
de stapel nemen en onderaan leggen; *zijn kaarten aflangen* –
(wiezen) zijn kaarten op tafel leggen, omdat het spel niet meer
kan worden verloren

aflappen > kwijtspelen

afleggen – een kaart van de stok omdraaien, afnemen en op de
aflegstapel leggen; (patience) in een bepaalde volgorde op enkele
basiskaarten (azen) leggen; zijn kaarten vóór het einde van het
spel open op tafel leggen, omdat men niet meer kan verliezen

aflegstapel – stapel resterende kaarten, waarvan de bovenste is
omgedraaid